

L'ANTIC TESTAMENT I LES CARTES D'AMARNA. LES TRADUCCIONS DE JOSEP BRUNET I BELLET (1904)

JORDI VIDAL PALOMINO
Universitat Autònoma de Barcelona
jordi.vidal.palomino@uab.cat
ORCID: 0000-0001-5405-0140

RESUM

En aquest treball presentem i analitzem les traduccions inèdites que Josep Brunet i Bellet va fer el 1904 de sis de les cartes recuperades a l'arxiu de la ciutat d'el-Amarna (EA 39, 116, 158, 280, 289 i 290). Es tracta de les primeres traduccions al català conegudes d'aquells textos, i permeten reconstruir el panorama intel·lectual de l'època, dominat per la creença que aquelles cartes havien d'ajudar a confirmar la veracitat històrica d'alguns dels relats de l'Antic Testament.

PARAULES CLAU: Jerusalem, *ḥabiru*, conquesta de Canaan, Èxode.

THE OLD TESTAMENT AND THE AMARNA LETTERS. THE TRANSLATIONS OF JOSEP BRUNET I BELLET (1904)

ABSTRACT

In this work, we present and analyse the previously unpublished translations made by Josep Brunet i Bellet in 1904 of six letters recovered from the archive of the city of el-Amarna (EA 39, 116, 158, 280, 289, and 290). These translations are the first known renditions of these texts into Catalan and provide valuable insights into the intellectual context of the time, which was largely shaped by the belief that these letters could help confirm the historical accuracy of certain accounts from the Old Testament.

KEYWORDS: Jerusalem, *ḥabiru*, conquest of Canaan, Exodus.

1. INTRODUCCIÓ

Les cartes d'Amarna formen un dels corpus de textos cuneïformes que, a causa del seu contingut, ha cridat més l'atenció, no només dels assiriòlegs, sinó d'un públic generalista. Això explica que aquelles cartes s'hagin traduït a la majoria dels idiomes occidentals: alemany,¹ francès,² anglès,³ italià.⁴ Malauradament, encara no disposem de cap edició en català d'aquells textos, un fet que, entre d'altres, demostra les dificultats enormes que ha tingut l'assiriologia per consolidar-se a Catalunya com a disciplina acadèmica.⁵ Tanmateix, en aquest

¹ Knudtzon (1907-1915).

² Moran (1987).

³ Moran (1992), Rainey (2015).

⁴ Liverani (1998, 1999).

⁵ Vidal (2016).

article presentem una anomalia històrica dins d'aquest panorama: una traducció primerenca al català de sis d'aquelles cartes d'Amarna, obra de l'erudit barceloní Josep Brunet i Bellet (Barcelona, 1818-1905).

Com es veurà a continuació, no es tracta pas d'una traducció acadèmica, sinó d'un material personal de treball. Brunet era un empresari de renom a la Barcelona noucentista, gràcies a la creació de l'empresa tèxtil *Brunet y Serrat*, que fundà amb Josep Serrat i Borràs el 1851, i que destacà per haver introduït a la península Ibèrica la primera indústria mecànica de teixits de fil de lli.⁶ Fou un cop jubilat que publicà diversos llibres de temàtica historicoarqueològica. Tanmateix, Brunet, que havia estudiat, entre d'altres, Química, Física, Comerç i idiomes moderns a la Reial Junta de Comerç de Catalunya, no disposava de la formació acadèmica necessària per fer una traducció rigorosa des del punt de vista filològic de les cartes d'Amarna. Aquest fet, però, no impedeix que hagi de ser considerat com a una figura important dins de l'orientalística antiga a Catalunya,⁷ car fou l'autor de tot un seguit de monografies pioneres sobre història del Pròxim Orient Antic,⁸ que van servir per divulgar aquests estudis negligits a casa nostra. Malgrat tot, la major part de la seva obra orientalística encara roman inèdita i forma part del seu llegat documental dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.⁹ És allà on trobem la traducció de les sis cartes d'Amarna que presentem en aquest article.

2. LA BÍBLIA I LES CARTES D'AMARNA

Els textos d'Amarna són un conjunt de tres-centes vuitanta-dues tauletes cuneïformes, la majoria d'elles descobertes el 1887 a el-Amarna, nom actual de l'antiga ciutat d'Akhetaton, la capital fundada pel faraó Akhenaton a mitjans del segle XIV a.n.e. La majoria dels documents són cartes que formaven part de l'arxiu reial, escrites en llengua accàdia (tot i que alguns textos estan escrits en hitita i en hurrita) i escriptura cuneïforme. A banda, també s'han recuperat llistes lèxiques (EA 351-354, 373), llistes de déus (EA 374), sil·labaris (EA 348, 350, 379) i textos literaris (EA 340-341, 356-359, 375). Tanmateix, com dèiem, la majoria són cartes enviades des de diferents regnes del Pròxim Orient, durant els regnats d'Amenophis III, Akhenaton (la majoria) i Tutankhamon. Tradicionalment, aquesta documentació epistolar s'ha dividit en dos grans grups. En el primer s'han col·locat les cartes enviades al faraó pels altres grans reis de la zona: Babilònia, Assíria, Mittani, Arzawa, Hatti i Alašiya (Xipre). El segon grup, el més

⁶ *La Vanguardia* 06/01/1892, p. 6.

⁷ Vidal (2012).

⁸ Brunet (1885, 1889, 1900).

⁹ Vidal (2021).

nombrós, està format per les cartes enviades des dels regnes del Llevant mediterrani que formaven part de l'Imperi Nou egipci.¹⁰

Quan es va iniciar la publicació de les cartes d'Amarna, alguns autors ràpidament varen intentar vincular-les amb els estudis bíblics.¹¹ En aquest sentit, cal tenir en compte que l'anàlisi crítica de l'Antic Testament dut a terme al llarg del segle XIX per filòlegs alemanys com Julius Wellhausen havia servit, entre d'altres, per defensar una redacció tardana de la Bíblia Hebrea, i per qüestionar la seva validesa com a font històrica. Davant d'aquests plantejaments crítics, autors com l'assiriòleg i biblista anglès Archibald H. Sayce van veure en les cartes d'Amarna una oportunitat perfecta per rebatre les teories de Wellhausen i els seus seguidors.¹²

Així, per exemple, un dels arguments utilitzats pels filòlegs crítics a l'hora de proposar el caràcter relativament tardà de la Torà era la manca de testimonis escrits que demostrassin l'ús de l'escriptura durant el Bronze Recent a Canaan, l'època en què suposadament Moisès hauria escrit els cinc primers llibres de la Bíblia. Si es desconeixia l'escriptura al Llevant mediterrani, resultava del tot inversemblant que Moisès hagués pogut escriure la Torà. En canvi, amb la troballa de les cartes d'Amarna, moltes de les quals procedien de les ciutats cananees del sud del Llevant, quedava clar que l'escriptura era ben coneguda i usada a la regió com a mínim des del segle XIV a.n.e., fet que desacreditava l'argument crític esmentat.

També es va cridar l'atenció sobre la importància que Jerusalem tenia a l'arxiu d'Amarna. La rellevància de la ciutat que demostraven aquells textos cuneïformes, en opinió de Sayce, servia, entre d'altres, per confirmar la historicitat de la trobada entre Abraham i Melquisedec, rei de (Jeru)Salem, descrita a Gènesi 14, una historicitat que havia estat qüestionada pels filòlegs crítics.

Tanmateix, un dels fets que més va cridar l'atenció fou la menció freqüent d'uns grups anomenats *ḥabiru*, que recorrien Canaan i que ràpidament es van assimilar amb els hebreus, en funció de les semblances fonètiques entre els dos mots. El fet que sovint aquests *ḥabiru* fossin descrits com a grups nòmades que atacaven les ciutats cananees va portar a plantejar la possibilitat de vincular aquelles notícies amb les de la conquesta de Canaan descrita al llibre de Josuè.¹³ Així, les cartes d'Amarna ens estarien oferint una mena de «versió cananea» de la conquesta del país protagonitzada per les tribus d'Israel.¹⁴ De fet, fins i tot alguns autors van creure identificar mencions a personatges bíblics concrets en

¹⁰ Per a una introducció als textos d'Amarna vegeu, per exemple, Moran (1992: XIII i s.); Na'aman (1992); Liverani (1998: 9 i s.); Goren, Finkelstein & Na'aman (2004: 1 i s.); Mynářová (2007: 11 i s.); Rainey (2015: 1 i s.); Vita (2015: 1 i s.).

¹¹ Sobre aquesta qüestió vegeu, entre d'altres, Liverani (1998: 15 i s.).

¹² Sayce (1894, 1895).

¹³ Conder (1890), Zimmern (1890).

¹⁴ Sobre aquesta qüestió vegeu Rowley (1950).

els textos recuperats a Amarna, com el mateix Josuè (EA 256: 18, «*Ya-šu-ia*») o Benjamí (EA 256: 15 «*Bi-en-e-ni-ma*»).

¹⁵

Així doncs, és en aquest context d'efervescència al voltant dels suposats vincles entre les cartes d'Amarna i l'Antic Testament on hem de situar les traduccions de Brunet que presentem en aquest treball. El cert, però, és que amb el temps molts dels presumptes paral·lelismes entre l'Antic Testament i les cartes d'Amarna que hem comentat es van anar esvaint. De fet, cada cop més veus crítiques van adoptar una postura inversa, i apuntaven que els textos d'Amarna, lluny de confirmar el relat bíblic, més aviat el qüestionaven.

Així, per exemple, en el llibre de Josuè s'afirma que durant el Bronze Recent el país de Canaan es caracteritzava per una notable diversitat ètnica, car estava ocupat per una gran varietat de pobles (filisteus, gueixurites, hivites, perizites, jebuseus, hitites, etc.). Les cartes d'Amarna, en canvi, no esmenten l'existència de cap d'aquests grups dins del territori cananeu en aquella època, sinó que més aviat apunten cap a una homogeneïtat ètnica del país.¹⁶ Alhora, els textos descoberts el 1887 mostren que Canaan era una província integrada dins del Regne Nou egipci, amb la capital situada a Gaza i amb guarnicions militars egípcies desplegades arreu del territori. En canvi, quan el llibre de Josuè descriu la conquesta israelita del país, mai no fa referència a aquesta forta presència militar egípcia a Canaan.¹⁷ Finalment, també es va poder constatar que els *ḥabiru* no eren en realitat un grup ètnic, sinó que es tractava d'una categoria social formada per fugitius, que vivien lluny de les ciutats, i que actuaven com a mercenaris, bandits, saquejadors, etc.¹⁸ Aquesta nova definició dels *ḥabiru* impedia, per tant, la seva assimilació mecànica i immediata amb els hebreus i, en conseqüència, els seus atacs a les ciutats cananees no podien relacionar-se amb la conquesta de Josuè. Així doncs, les cartes d'Amarna no ens estaven oferint cap mena de versió cananea de la conquesta del país per part dels israelites.

En qualsevol cas, com apuntàvem abans, les traduccions de Brunet que presentem aquí són anteriors a aquests nous plantejaments crítics al voltant de la relació entre les cartes d'Amarna i l'Antic Testament. De fet, el títol de l'apartat que recull les sis traduccions de Brunet no pot ser més explícit en relació amb els vincles entre les cartes d'Amarna i la Bíblia: «Tauletas-de-Tel-El-Amarna Referents á Palestina en lo sigle Antes del Exodo». La referència a l'Èxode mostra que els textos de Brunet s'inserien dins d'aquell panorama primer que descrivíem abans, un panorama on les cartes d'Amarna eren percebudes com un material extrabíblic de gran valor per entendre i reconstruir episodis claus de la història antiga d'Israel, com l'Èxode mateix o la conquesta de Canaan.

¹⁵ Olmstead (1931: 188, 197).

¹⁶ Na'aman (1992: 179).

¹⁷ Finkelstein & Silberman (2001: 77).

¹⁸ Bottéro (1954), Greenberg (1955), Liverani (1998: 18 i s.). De manera més recent, Rainey (2015: 33) assenyalava que a l'arxiu d'Amarna el terme *ḥabiru* s'emprava per fer referència a individus que no eren lleials i portaven a terme accions contra l'autoritat egípcia.

3. LES TRADUCCIONS DE JOSEP BRUNET

Com dèiem al principi, la major part del llegat de Josep Brunet, dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, roman inèdita.¹⁹ És allà on trobem la seva traducció de les sis cartes d'Amarna (EA 39, 116, 158, 280, 289 i 290) que presentem en aquest article. Aquella traducció es troba en el plec 18 del seu llegat i ocupa un total de quinze quartilles numerades de la p. 86 a la p. 100.²⁰ A més, Brunet assenyalava a la coberta del plec que va escriure aquells textos el febrer de 1904, és a dir, pocs mesos abans de morir. Les seves traduccions no parteixen del text accadi original, sinó de les versions angleses que Archibald Henry Sayce (Shirehampton, 1845 - Bath, 1933), catedràtic d'Assiriologia de la Universitat d'Oxford,²¹ va publicar en el segon volum de la segona sèrie de la col·lecció *Records of the Past*.²² Convé tenir molt present, doncs, que Brunet va prendre com a referència les traduccions que Sayce va donar a conèixer quan feia menys de dos anys que s'havia descobert el gran gruix dels textos d'Amarna, i quan encara no s'havia publicat l'*editio princeps* d'aquells documents. Les traduccions de Sayce es basaven en un estudi preliminar de les tauletes que l'assiriòleg anglès havia fet a El Caire. Això explica, com veurem tot seguit, algunes de les deficiències que es poden identificar ràpidament en les traduccions (omissió d'algunes línies de text, lectures incorrectes de moltes paraules). Alhora, cal tenir en compte que, pel que sabem, Brunet no tenia intenció de publicar les seves traduccions. Es tracta de materials privats de treball, molt poc elaborats, on l'autor no va parar atenció excessiva a qüestions sintàctiques, ortogràfiques o estilístiques.

A continuació presentem la traducció de Brunet de les sis cartes d'Amarna esmentades, acompanyades del text de Sayce que Brunet va fer servir com a guia, així com de la transliteració dels documents publicada per Rainey,²³ que ens ha de facilitar l'anàlisi d'ambdues traduccions.

3.1. EA 280

La primera carta traduïda per Brunet (p. 92-93) és EA 280. Es tracta d'una tauleta enviada per Šuwardata, rei cananeu de Gath, al faraó d'Egipte. Allà, Šuwardata denunciava les accions hostils que Abdi-Heba, rei de Jerusalem, estava duent a terme a la regió, sobretot pel que fa als seus intents per controlar la ciutat de Qiltu, que formava part del territori de Gath.²⁴

¹⁹ Fins ara hem publicat les traduccions que Brunet va fer de la tauleta XI de l'epopeia de Gilgameš (Vidal 2024), el *Descens d'Ištar a l'infern* (Vidal en premsa), la inscripció de l'estela de Meša (Vidal 2023a) i la inscripció del túnel de Siloè (Vidal 2023b).

²⁰ AHCB3-288/5D11-2/01.

²¹ Sobre la figura de Sayce vegeu Gunn i Gurney (2004) i Worthington (2009-2011).

²² Sayce (1889a).

²³ Rainey (2015).

²⁴ Liverani (1998: 82), Rainey (2015: 1586 i s.).

Com es pot apreciar a partir de la comparació entre les tres columnes, les traduccions de Sayce i Brunet varen ometre, per motius que desconeixem, les línies 28 i 40 del text accadi. Alhora, molts dels noms propis que apareixen a la carta van ser llegits de manera errònia: Šuwardata - Su-arda-ka, Abdi-Heba - Ebed-Tob, Lab'ayu - Lab-api. Sayce tampoc va identificar correctament la primera paraula de la línia 25, que va llegir *si-is-sa-an*²⁵ en comptes de *yi-iš-ta-al*. De manera temptativa, la va traduir com a «pleasure park», quan en realitat es tracta d'una forma *yaqtul* del verb *šâlu* («preguntar»)²⁶. Sayce, però, conscient del caràcter hipotètic de la seva proposta, la va marcar en cursiva i un interrogant. Brunet, en canvi, la va subratllar, però va suprimir l'interrogant. Una situació similar es repeteix amb la primera paraula de la línia 31. Allà, Sayce va llegir *ba-dhil*²⁷ en comptes dels logogrames *ba.ug₇* («(Lab'ayu) és mort»), i va proposar traduir la paraula com a «halting». També en aquest cas, però, va reconèixer els seus dubtes amb les cursives i l'interrogant de torn. Per la seva banda, Brunet, potser perquè desconeixia el significat del mot anglès «halting», va optar per no traduir-lo al català.

Així mateix, convé notar que, per mirar de fer més entenedora la traducció, Sayce afegia entre parèntesis aclariments que havien de facilitar la comprensió del text. Brunet va mantenir els aclariments, però sense els parèntesis (línies 9 i 13). De fet, Brunet també eliminà els claudàtors amb què Sayce assenyalava llacunes en el text original que creia que havia pogut restituir (línia 34). Amb aquestes pràctiques (eliminació de parèntesis i claudàtors), Brunet impedia la identificació correcta de tots aquells elements que no formaven part del text accadi conservat. Alhora, Sayce va respectar escrupolosament les línies del text accadi original. Brunet, en canvi, fou molt més lax en aquesta qüestió, i dividí el text en funció de l'espai disponible a la quartilla. Finalment, cal assenyalar que Sayce va incloure un total de nou notes a peu de pàgina, on oferia la transcripció de paraules o expressions accàdies, justificava les seves traduccions, aportava informació addicional sobre determinats passatges de la carta, etc. Brunet optà per ometre tot aquell aparat crític, no només en aquesta, sinó en totes les cartes.

EA 280	Sayce	Brunet
1. <i>a-n[a 'l]ugal en-ia</i>	1. To the king, my lord,	1. Al rey mon senyor
2. <i>d[ingir.meš-i]a^dutu-ia</i>	2. my gods, my Sun-god,	2. mos deus mon deu Sol
3. <i>q[i-]bī-ma</i>	3. by letter	3. per carta
4. <i>u[m-ma 'l]Šu-wa-ar-da-ta</i>	4. I speak, even I Su-arda-ka	4. jo li parlo jo Su-arda-ka
5. <i>ir[-k]a ep-ri ša gīr.meš-ka</i>	5. thy servant, the dust of thy feet:	5. ton servidor, la pols de tos peus
6. <i>a-na [gīr.]meš lugal en-ia</i>	6. at the feet of the king my lord,	6. als peus del rey mon senyor
7. <i>dingir.meš-¹ia^dutu-ia</i>	7. my gods, my Sun-god,	7. mos deus mon deu-Sol

²⁵ Sayce (1889b: 349).

²⁶ Baranowski (2016: 171).

²⁷ Sayce (1889b: 349).

8. 7-šū 7-tá-a-an am-qú-ut	8. seven times seven do I prostrate myself.	8. Set vegades, set haig de postrarme
9. lugal b[e]-li yu-uš-ši-ir-ni	9. The king of (the country of) ... directed the mouth	9. el rey del país de ... obrí la boca
10. a-na [e]-pu-uš nu-kúr-ti	10. to make war:	10. per fer guerra
11. i-na ur[u] Qí-ilš-ti	11. in the city of KELTE	11. en la ciutat de Kelte
12. ip-pu-uš-ti nu-kúr-ta	12. he made war against thee the third time.	12. feu guerra contra tu la tercera vegada
13. šal-ma-at a-na ia-ti-ia	13. A cry (for assistance) to myself	12. [sic] Un crit de assistència a mi
14. šu-te-ra-at uru.ki-ia	14. was brought. My city	14. fou portat. Ma ciutat
15. a-na ia-ti-ia	15. belonging to myself	15. que me pertany á mi sol
16. ugu ma-an-ni	16. adhered to (?) me.	16. se adherí á mi
17. iš-tap-pár ĩr-ĥe-[b]a	17. Ebed-tob sends	17. Ebed-tob [sic] envia
18. 'a-na lú.meš uru Qí-ilš-ti	18. to the men of KELTE;	18. als homes de Kelte
19. 'le-qa-mi kù.babbar.meš ù	19. he sends 14 pieces of silver, and	19. envia 14 pessas de plata y
20. [a]l-ku-ni a-na ar-ki-ia	20. they marched against my rear;	20. ells marxaren contra ma retaguardia
21. ù yi-de lugal be-li	21. and the domains of the king my lord	21. y los dominis del rey mon Senyor
22. i-nu ¹ -[m]a ilš-te-qé	22. the overran. KELTE	22. devastaren. Kete [sic]
23. uru.ki-ia ĩr-ĥe-ba	23. my city Ebed-tob	23. ma ciutat Ebed-tob
24. iš-tu qa-ti-ia ša-ni-tam	24. removed from my jurisdiction;	24. separaren de mon domini jurisdicció
25. yi-iš-ta-al lugal be-li	25. the <i>pleasure park</i> (?) of the king my lord	25. Lo <u>parch de recreo</u> del rey mon senyor
26. šum-ma el-te ⁹ -qé lú	26. and the fortress of Bel-nathan	26. y la fortaleza de Bel-nathan
27. ù šum-ma 1-en gud	27. and the fortress of Hamor from	27. y la fortaleza de Hamor de
28. ù šum-ma anše iš-tu	28. before him and his justice	28. de [sic] sa presencia y son domini y justicia
29. mu-ĥi-šu ù ki-it-tu šu	29. he removed. Lab-api	29. separaren. Lab-api
30. ša-ni-tam 'La-ab-a-yu	30. the <i>halting</i> (?) in speech occupied	30. lo <u>halting</u> ? en discursos ocupaba
31. ba.ug ⁷ ša yi-ilš-te-qú	31. the fortress of ... NINU and	31. la fortaleza de ... Ninu y
32. uru.didli.ĥi.a ¹ -ni-nu ù	32. now Lab-api	32. are Lab-api
33. 'a-nu-ma ¹ 'La-ab-a-yu	33. together with Ebed-tob and	33. juntament ab Ebed-Tob y
34. 'ša-nu ¹ ĩR-ĥe-ba	34. [his men] has occupied the fortress of ... NINU	34. y [sic] sos homens han ocupat la fortaleza de ...
35. [ù] yi-ilš-te-[q]ú	35. ... when the king to his servant	35. Ninu ... quand lo rey á sos servidors ...
36. [ù] yi-de 'lugal ¹ a-na ĩr-[š]u	Lacuna	«Llacuna»
	On the Edge	Al marge:
37. ugu ep-ši an-ni ù la-a	1. As regards this matter, No!	1. Respecte això. No!
38. ep-pu-šu mi-im-ma a-'dī ¹		

39. <i>yu-šu-^rte¹-ru</i> lugal <i>a-wa-tas</i> 40. <i>a-na</i> <i>ir-šu</i>	2. twice has the king returned (this) answer.	2. dos vegades ha donat lo rey per resposta
--	--	--

3.2. EA 289

La carta número 2 de les traduccions de Brunet és EA 289. Es tracta d'una tauleta enviada per Abdi-Heba, rei de Jerusalem, al faraó d'Egipte, on el primer sol·licitava ajuda militar egípcia per fer front a les hostilitats de Milkilu, rei de Gezer, i Tagi, rei de Ginti-Kirmil (?).²⁸ La carta forma part del grup de sis tauletes que Abdi-Heba va enviar a la cort egípcia (EA 285-291), en què, sobretot, posava de manifest la tensió política que es vivia en aquells moments al sud de Canaan.²⁹

Més enllà del contingut de la missiva, cal assenyalar que EA 289 està formada per dos fragments, VAT 01645 i VAT 02709. La versió de Sayce i Brunet només inclou la traducció de VAT 02709, ja que en aquells moments encara no s'havia determinat que els dos fragments en realitat formaven part de la mateixa tauleta. Això explica l'omissió de les línies 1-13 i 35-49.

Tal com era de preveure, en aquesta carta es repeteixen pràcticament totes les consideracions que fèiem a propòsit d'EA 280: transcripció incorrecta de la majoria de topònims (Qilti - Kirjath/Kiriath, Jerusalem - Urursi) i antropònims (Tagi - Urgi, Milkilu - Melech-Ar'il/Ar-il, Haya - Apis, Addaya - Addasi-rakan, Lab'ayu - Lab-api); ommissió de la traducció d'algunes línies de text (en aquest cas, la línia 51); ommissió per part de Brunet de parèntesis, claudàtors, aparat crític, etc. Així mateix, a la primera paraula de la línia 20 (línia 7 en les traduccions de Sayce y Brunet) l'assiriòleg anglès va llegir *ma-ku-ut*³⁰ en comptes de *ma-šar-tu* («guarnició») i temptativament va proposar traduir el terme com a *chariot* (?). Brunet, per la seva banda, no va subratllar la paraula, va eliminar l'interrogant i donà com a segura la hipòtesi de Sayce.

Tanmateix, el més destacable de la carta és que ni Sayce ni Brunet van poder copsar en aquells moments el rerefons bíblic que podia tenir EA 289. El fet que Sayce llegís a la línia 29 (línia 16 de la seva traducció) *u-ru-ur-si*³¹ en comptes d'*ú-ru-sa-lim*^{ki} li va impedir constatar una de les mencions extrabíbliques més antigues de la ciutat de Jerusalem. No només això, sinó que el fragment de la carta que no va traduir (VAT 01645) permetia conèixer el nom del rei de la ciutat, Abdi-Heba, qui havia governat Jerusalem uns tres-cents cinquanta anys abans que fos conquerida per David.

Pel que fa als *ḥabiru* (línia 24), Sayce els va interpretar com a «confederats», interpretació que fou acceptada per Brunet. Sayce, però, va afegir una nota a peu de pàgina, omesa per l'erudit català, on explicava qui eren aquests «confederats».

²⁸ Sobre la possible vinculació entre Tagi i la ciutat de Ginti-Kirmil vegeu Liverani (1999: 462) i Rainey (2015: 1577).

²⁹ Sobre aquesta qüestió vegeu recentment Grandet (2022: 401 i s.).

³⁰ Sayce (1889b: 345). En aquella segona traducció, però, Sayce va descartar la hipòtesi de «carro» i va deixar l'espai en blanc.

³¹ Sayce (1889b: 346).

Allà els definia com a grups («body of men») originaris de la regió del sud de Canaan, vinculats probablement amb la zona d'Hebron.³² No fou fins més endavant que es va plantejar la possibilitat d'identificar aquells *ḥabiru* amb els hebreus i relacionar-los amb la conquesta de Josuè.³³ Brunet, per la seva banda, probablement desconeixia el detall de les discussions acadèmiques al voltant del terme *ḥabiru*, i el 1904 seguia donant com a bona la interpretació que Sayce havia fet el 1889.

EA 289	Sayce	Brunet
	<i>The commencement of the despatch is lost</i>	
14. ʾù i-na-an-na uru ú-ru-sa-lim ^{ki}	1. (And) again the city of PIR(GAR?),	1. Y altra vegada la ciutat de Pirigar
15. šum-ma i-ba-aš-ši kur an-ni-tu	2. a fortress which (is) in front of this country,	2. Una fortalesa que esta devant de aquesta terra
16. a-na šàr-ri am-mi-ni e-nu-ma	3. I made faithful to the king. At the same time	3. jo vaig fer fidel al rey. Al mateix temps
17. uru Ḥa-za-ti ^{ki} a-na šàr-ri ša-ak-na-at	4. the city of GAZA belonging to the king which (is) on the coast of the sea	4. la ciutat de Gaza pertaneixent al rey y que está á la costa del mar a ponent
18. a-mur kur uru Gins-ti-ki-ir-mi-il ^{ki}	5. westward of the land of the city of GATH-KARMEL,	5. de la terra de la ciutat de Gath-Karmel
19. a-na ʾTa-gi ʾù lú.meš uru Gins-ti ^{ki}	6. to Urgi and the men of the city of GATH	6. á Urgi y los homens de la ciutat de Gath
20. ma-šar-tú i-na é-sa-a-ni i-ba-aš-ši	7. fell away. I rode in my chariot (?) a second time,	7. fugiren. Vaig pujar segona vegada en mon
21. ʾù lu ni-pu-uš-mi e-nu-ma	8. and we made a march up (out of EGYPT), and	8. carro y feren una marcha fora de Egipte
22. ʾLa-ab-a-ya	9. Lab-api	9. y Lab-API
23. ʾù kur Ša-ak-mi i-ʾdin ¹ -nu	10. and the country which thou holdest	10. y lo país que tu establires los confederats
24. a-na lú.meš ḥa-pí-ri ^{ki}	11. to the confederates with	11. ab Melech Ar-il
25. ʾMil-ki-lì ša-pár a-na Ta-g[i]	12. Melech-Ar'il [attached themselves(?)] a second time,	12. se adheriren segona vegada
26. ʾù dumu.meš lu-ú a-mi-la-tu-nu	13. and he took the children as hostages (?).	13. y ell prengue llurs fills com penyora
27. id-nu-mi gáb-bi e-ri-iš-ti-šu-ʾnu	14. At the same time he utters their request	14. Al mateix temps ell pronuncia llurs queixes
28. a-na lú.meš Qí-il ⁵ -ti ^{ki}	15. to the men of the land of KIRJATH;	15. Als homens de la terra de Kiriath
29. ʾù lu-ú ni-ip-tú-ur uru ú-ru-sa-lim ^{ki}	16. and then we defended the city of URURSI.	16. y llavors defensaren la ciutat de Urursi.
30. lú.meš ma-šar-ta ⁵ meš ša tu-ma-še-er	17. The men of the garrison whom thou hadst left	17. Los homens de la guarnició que tu hi
31. i-na šu ʾḤa-ya dumu Mi-ia-re-e	18. in it, Apis my messenger all (of them)	18. habias deixat Apis mon missatger tots los

³² Sayce (1889a: 64, n. 2).

³³ Conder (1890), Zimmern (1890).

32. ¹ la ¹ -qí-mi ¹ Ad-da-ya ša-ka-an	19. collected. Addasi-rakan	19. reuni. Addasi-rakan
33. i-na é-šu ina uru Ḫa-za-ti ^{ki}	20. in his house in the city of GAZA	20. en la casa de la ciutat de Gaza
34. ¹ ù 20 lú.meš ¹ a-na kur Mi-iš-ri ^{ki}	21. [remained]. To the land of EGYPT ...	21. quedá. A la terra de Egipte
	Lacuna.	«Lacuna»...
	ON THE EDGE	En lo marge
50. i-din-mi a-na ¹ šār ¹ -ri ma-at-ti ma-gal	He gave (the despatch) to the (king).	Ell doná lo despatx al Rey.
51. ¹ a ¹ -na ka-tas ìr-ka a-na-ku		

3.3. EA 290

La tercera carta traduïda per Brunet fou EA 290. Es tracta d'un altre missatge d'Abdi-Ḫeba de Jerusalem al faraó d'Egipte. La carta és interessant perquè dona una visió molt diferent dels esdeveniments que es relataven a EA 280. En aquest cas, Abdi-Ḫeba afirmava que ell no era l'agressor, sinó que era la víctima dels atacs orquestrats per Šuwardata de Gath i Milkilu de Gezer contra diferents localitats del regne de Jerusalem i zones pròximes.

Com es veurà tot seguit, les traduccions de Sayce i Brunet no inclouen les línies 20-30. Després d'una anàlisi preliminar de la tauleta, l'assiriòleg d'Oxford considerarà que el final de la carta estava massa malmès per intentar traduir-lo. Tanmateix, tal com s'aprecia en la transliteració de Rainey que oferim en la primera columna, col·lacions posteriors de la tauleta han permès restituir la pràctica totalitat del fragment omès per Sayce i Brunet.

En aquesta ocasió, com era de preveure, es repeteixen moltes de les consideracions que havíem fet a propòsit d'EA 289: identificació incorrecta del topònim Jerusalem, traducció del terme *ḫabiru* com a «confederats», dubtes a l'hora de traduir determinades paraules (línies 5, 12, 17 i 19), etc. A més, Sayce tampoc va poder llegir correctament el nom d'Abdi-Ḫeba, el rei de Jerusalem que va enviar la carta, esmentat a les línies 3 i 19.³⁴ Per la seva banda, la traducció de Brunet conté més imprecisions de les habituals, especialment pel que fa als topònims, ja que va transcriure de forma incorrecta Kehar per Keilah (línia 10) i Kurute per Rubute (línia 11).

EA 290	Sayce	Brunet
1. [a-n]a ¹ šār-ri en- ¹ ia ¹	1. To the king my lord	1. Al Rey mon senyor
2. [qí]- ¹ bī ¹ -ma um-ma	2. speak thus:	2. parla aixís
3. [ìr-ḫe-] ¹ ba ¹ ìr-ka-ma a-na 2 gír.meš	3. Thy servant [says], even Arudi:	3. Ton servidor diu també Arudi als peus del rey

³⁴ Sayce va publicar una transliteració de la tauleta a Sayce (1888: 494-496).

4. [šār-]ʿri en-iaʿ 7-ta-a-an ù 7-ta-a-an am-qut	4. [at the feet of the king] seven times seven do I prostrate myself.	4. Set vegadas set me postro jo mateix
5. [a-m]ur ʿip-šaʿ \ ʿšaʿ e-pu-šu-ni	5. [Thy] servant (?) ... (when) a raid was made	5. Ton servidor ... quand un alsament han fet
6. ʾMil-ʿki-lu ùʾ ʾŠu-ar-da-tu₄	6. by Milki the son of Marratim	6. per Milki lo fill de Marratim contra
7. a-na kur ʿšār-riʿ en-ia	7. against the country of the king my lord,	7. lo país del rey mon senyor
8. puʾ-ḥi-ru ʿérin.mešʿ uru Ga-az-riʿ ^{ki}	8. at the head of the forces of the city of GEDOR,	8. a la terra de las forsas de la ciutat de Gath Gedor
9. érin.mešʿ uru Gi-im-tiʿ ^{ki}	9. the forces of the city of GATH	9. las forsas de la ciutat de Gath
10. ù érin.mešʿ uru Qí-il₅-tiʿ ^{ki}	10. and the forces of the city of Keilah.	10. y las forsas de la ciutat de Kehar [sic]
11. ša-ab-tu₄ kur uru Ru-bu-teʿ ^{ki}	11. They took the country of the city of RUBUTE	11. prengueren lo país de la ciutat de Kerate Kurute [sic]
12. pa-ṭa-ra-at kur šār-ri	12. <i>dependent</i> (?) on the country of the king,	12. <u>dependent</u> del país del rey
13. a-na lú.mešʿ ḥa-pí-ri	13. belonging to the confederates;	13. perteneixent als confederats
14. ù i-na-an-na ap-pu-na-ma	14. and again entirely	14. y altres vegada [sic] enterament
15. uru kur Ú-ru-sa-limʿ ^{ki}	15. the city of the land of URURUSI,	15. la ciutat de la terra de Ururusi
16. uru é- ^d nin.ib \ šu-mu-ša	16. the city of the temple of Uras, whose name is MARUM,	16. la ciutat del temple de Uras qual nom es Marum
17. uru šār-ri pa-ṭa-ra-at	17. the city of the king <i>dependent</i> (?)	17. la ciutat <u>dependent</u> del rey
18. ʿaʿ-šar lú.mešʿ uru Qí-il₅-tiʿ ^{ki}	18. on the district of the men of the city of KEILAH.	18. en lo districte dels homens de Keilah
19. ʿlī-iš-me šār-ri a-na ʿir-ḥe-ba ir-ka	19. And I overthrew [the enemies (?)] of the king ...	19. y derrote – los enemichs – del Rey
20. ù lu-ma-šer₉ érin.mešʿ pi-ṭa-ti	<i>The remaining lines are too much injured for translation.</i>	– Las restants ratllas son massa fetas malve per poderse traduir –
21. ù lu-ti-ʿraʿ kur šār-ri ʿa-naʿ šār-ri		
22. ù šum-ma ia-a-nu érin.mešʿ pi-ṭa-tu₄		
23. pa-ṭa-ra-at kur šār-ʿriʿ a-ʿnaʿ lú.mešʿ		
24. \ ḥa-pí-ri		
25. ip-šu \ an-ni-ú		
26. ʿaʿ-[na] ʿka-ṯʿ ʾMil-ki-[li]		
27. [ù a]-ʿna ka-i ʾŠuʿ-[ar-d]a-ti		
28. [ù l]úʿ ʿuru Ginsʿ-t[^{ki}]		
29. ù li-is-ki-i[n]		
30. ʿšārʿ-ri a-na kur-ʿšuʿ		

3.4. EA 158

La carta EA 158, quarta del dossier de Sayce i Brunet, prové del nord del llevant mediterrani, concretament del país d'Amurru (Síria). Es tracta d'una de les dotze cartes que Aziru, rei d'Amurru, va enviar a la cort egípcia.³⁵ El dossier d'Aziru és interessant, entre d'altres, perquè permet analitzar el paper de frontissa que va jugar aquell regne dins de la disputa geopolítica mantinguda pels dos grans imperis de l'època, Egipte i Hatti.³⁶ Pel que fa al cas concret d'EA 158, es tracta d'una carta enviada per Aziru a Tutu, un alt funcionari egipci, on el primer es mostrava disposat a satisfer totes les demandes egípcies que arribessin a Amurru, alhora que negava totes les acusacions sobre la seva presumpta deslleialtat envers Egipte.

Quant a les traduccions de Sayce i Brunet, hi ha dos fets remarcables. El primer és l'omissió de les línies 23-31 a causa del seu mal estat de conservació. Tanmateix, la transliteració de Rainey demostra que col·lacions posteriors del text han permès reconstruir pràcticament tot el passatge omès. El segon fa referència a la lectura del nom propi Tutu (línies 1, 5, 12 i 34), que Sayce i Brunet van transcriure de manera errònia com a Dûdu. Sayce, de fet, va afegir una nota al peu on plantejava la possibilitat de relacionar etimològicament el nom de Dûdu amb l'hebreu David.³⁷ El fet era rellevant perquè, si Sayce tenia raó, EA 158 demostraria que els faraons s'envoltaven d'alts funcionaris d'origen semític, la qual cosa confirmaria el rerefons històric de la història de Josep narrada a Gènesi 37-50. Tot i que alguns autors van acceptar la possibilitat que, efectivament, Dûdu fos un nom propi semític occidental,³⁸ el més probable, però, és que es tracti d'un nom d'origen egipci (*twtw*), la qual cosa esvaeix les possibles relacions d'EA 158 amb Gènesi 37-50.³⁹ Per la seva banda, Brunet, com era habitual en les seves traduccions, va ometre tota aquesta discussió.

EA 158	Sayce	Brunet
1. <i>a-na</i> ¹ <i>Tù-ú-tù en-ia a-bi-i[a]</i>	1. To Dûdu my lord, my father,	1. A Dûdu mon senyor, mon pare
2. <i>um-ma</i> ¹ <i>A-zi-ri dumu-ka ìr-ka[-ma]</i>	2. I speak, even Aziru thy son, thy servant;	2. Parla també Aziru, ton fill ton servidor
3. <i>a-na</i> gîr.meš <i>a-bi-ia am-qut</i>	3. at the feet of my father I prostrate myself;	3. als peus de mon pare me agenollo postrat
4. <i>a-na muḥ-ḥi a-bi-ia lu-ú šul-mu</i>	4. unto the feet of my father may there be peace!	4. als peus de mon pare hi haja pau
5. ¹ <i>Tù-ú-tù a-nu-um-m[a a]t-[t]a-din</i>	5. O Dûdu, now [the daughter (?)]	5. O Dudu
6. <i>e[-ri-iš]-ti lu[gal] en[-i]a</i>		

³⁵ EA 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 168 i 171.

³⁶ L'estudi clàssic sobre aquesta qüestió segueix sent Liverani (1983). Per a una reedició i traducció a l'anglès d'aquell treball vegeu Liverani (2004: 125-144).

³⁷ Sayce (1889a: 66, n. 2).

³⁸ Noth (1928: 149), Huffmon (1965: 181 i s.), Gröndahl (1967: 122), Gelb *et al.* (1980: 17).

³⁹ Ranke (1935: 383, 1952: 329), Albright (1946: 22), Helck (1971: 353), Hess (1993: 163).

7. ù mi-nu-um-ma e-ri-iš-tù- šú ¹	6. [of the king (?)] my lord, Gama...	6. are la filla del deu mon senyor Gama...
8. ša lugal en-ia li-iš-pur	7. ... the foundation	7. la fundació ... la fundació
9. ù a-na-ku a-[n]a-an-din	8. of the palace of my lord the king has been laid	8. del palau del rey mon senyor ha sigut deixat
10. ša-ni-tam a-[m]ur at-ta i-na aš-ra-nu	9. and for a temple I have founded (it).	9. y per un temple lo he fundat
11. a-bi-ia ù mi-nu-um-me e-ri- iš-ti	10. This I have done: as for thee there is none (else)	10. Això he fet que per tu no hi ha res massa
12. ¹ Tù-ú-tù a-bi-ia šu-pur	11. my father; and now the plantations,	11. O Dudu mon pare estigues en lo país
13. ù a-na-ku lu-ú ad ¹ -din	12. O Dûdu, my father, set in the ground,	12. y are las plantacions estan en la terra
14. [a]-mur at-ta a-bi-ia ù en-ia	13. and I will look after the girl.	13. y jo mirare despues de la nuya
15. [ù] a-na-ku dumu-ka kur.meš A-mur-ri	14. [And] thou (art) [sic] my father and my lord.	14. Y tu ets mon pare mon senyor
16. [kur.me]š-ka ù é-ia é-ka	15. [Verily] I will look after the girl; the kings of the AMORITES (?)	15. verdaderamen miraré despues de la nuya; lo
17. [ù] mi-nu-um-ma e-ri-iš-tù- ka	16. [are] thy ... and my house (is) from	16. rey dels Amoritas son tos... y ma casa de...
18. [šu-up]-ra-am ù a-na-ku	17. ... and the planting	17. ... y las plantacions
19. [gáb-b]á e-ri-iš-ti-ka lu-ú ad-din	18. I have directed and ...	18. jo he dirigit y ...
20. [ù a-m]ur at-ta a-na pa-ni	19. the planting I have accomplished.	19. las plantacions he completat
21. [lugal en]-ia aš-bá-ta	20. [And] thou to the presence	20. y tu a la presencia
22. [as-su]r _x ([ama]r)-ri lú.meš sa-ru-tù	21. of my [lord], in the companionship	21. de mon senyor en lo companyerisme
23. [a-wa-t]a ša-bu-ur-ta	22. ... the foundation-stones of the palace I laid.	22. ... los fonaments de pedra del palau senté.
24. [a-na muḥ-ḥ]i-ia a-na pa-ni		
25. [lugal en-i]a ¹ iq-bu ¹ -nim		
26. [ù] at-ta la tù-wa-aš-šar-šu- nu		
27. [ù a-]mur at-ta a-na pa-ni		
28. [lugal] en-ia [ki-i-m]a a-ia- ši	<i>The next nine lines are too mutilated for translation.</i>	– «Las nou ratllas següents son massa mutiladas per poderlas traduir» –
29. [...] aš-ba ² -ta [...]		
30. [ù] a-wa-te ^{meš} ša-bu-ur-ta		
31. [a-n]a muḥ-ḥi-ia la tù-wa- aš-šar		
32. ¹ ù ¹ a-na-ku ìr-du ša lugal en-ia	32. [And] I (am) the servant of the king my lord,	32. Y jo lo servidor del rey mon senyor
33. [ù] iš-tu a-wa-te ^{meš} lugal en-ia	33. [who comes] from (fulfilling) the orders of the king my lord	33. que ve de cumplir las ordres del rey mon senyor

34. [ù] iš-tu a-wa-te ^{meš} 1Tù-ú-tù a-bi-ia	34. [and] from (fulfilling) the orders of Dûdu my father.	34. y de complir las ordres de Dudu mon pare
35. [l]a a-pa-aṭ-tá-ar a-di dá-ri- iš	35. I observe [all of them] until his return.	35. Jo observo tots ells fins á sa tornada
36. ù ṣum-ma lugal en ¹ -ia la i- ra-am-ṣan ¹ -ni	36. ... he sends [a messenger],	36. ... ell envia lo missatger
37. ù i-zé-i-ra-an-ni	37. he sends a soldier;	37. ell envia un soldat
38. ù a-na-ku mi-na-am lu-ú aq- bi	38. but let me come to thee.	38. pero deixam venir á tu

3.5. EA 116

La cinquena carta traduïda per Brunet, la més llarga de totes, és EA 116, una de les gairebé setanta tauletes que Rib-Adda, rei de Biblos, va enviar al faraó. De fet, el dossier de Rib-Adda és, amb molta diferència, el més extens de tot el corpus d'Amarna. L'amplitud inusual de la correspondència de Rib-Adda ha permès conèixer amb cert detall la personalitat tan particular d'aquell rei. Així, Liverani l'ha definit encertadament com una mena de proto-Job, un home que es presentava com a just i virtuós, i que, malgrat tot, patia nombroses desgràcies; un home devotament fidel a un faraó que, però, l'ignorava i el deixava en mans dels seus enemics polítics.⁴⁰ EA 116 exemplifica molt bé aquest retrat dibuixat per Liverani. Allà Rib-Adda denunciava els atacs que rebia per part d'Aziru d'Amurru i de Yappah-Adda, un dels seus grans rivals. Alhora, lamentava amargament les dificultats econòmiques i l'aïllament que, segons ell, estava patint Biblos, i tot això davant la dolorosa inacció d'un faraó llunyà i distant.

Pel que fa a les traduccions de Sayce i Brunet, sorprèn l'omissió de la primera línia de la tauleta. Certament, no s'hi conserva el nom de Rib-Adda, però els signes corresponents al verb *šapāru* són ben visibles. De manera similar, s'omet la línia 41, amb l'advertiment següent: «This line has been destroyed / aquesta ratlla es destruïda». Tanmateix, tal com s'aprecia en la transliteració de Rainey, només ha desaparegut l'última paraula, la qual, però, s'ha pogut restituir. Alhora, també és interessant notar que Sayce no va poder identificar correctament el nom de Biblos (uru *Gub-la*), la ciutat de Rib-Adda, esmentada a les línies 3, 47, 65 i 79. Finalment, notarem que l'assiriòleg anglès i, per tant, tampoc Brunet, no van ser capaços de constatar una nova referència als *ḫabiru* en la línia 38. En aquest cas, però, cal assenyalar que, a diferència del que succeïa a EA 289 i 290, aquí el terme *ḫabiru* no apareixia escrit de forma sil·làbica, sinó mitjançant el logogrames sumeris *lú.meš gaz.meš*. Si a això li afegim el mal estat de conservació d'aquella línia, aleshores s'entén millor l'omissió de Sayce i Brunet.

⁴⁰ Liverani (1974). Per a un reedició i traducció a l'anglès d'aquell treball vegeu Liverani (2004: 97-124).

EA 116	Sayce	Brunet
1. [¹ Ri-ib- ^a IŠKUR] iš-ta-pár a-n[a]	—	—
2. [en-šu lug]al gal šàr kur.kur.ki šàr	1. [To] the great [king], the king of the world, the king [of EGYPT],	1. Al gran rey, lo rey del mon, lo rey de Egipte
3. [ta-]am-ḥa-ar ^a nin ša uru Gub-[la]	2. I present myself, O creator of evereything which (is) great,	2. Jo me presento O creador de tota cosa gran
4. [ti-]di-in ₄ kal.ga a-na šàr- ^r i ¹	3. (I) the servant of the mighty lord, to the king	3. Jo lo servidor del gran senyor, al rey
5. [en-]ia a-na ġir.meš en-[i]a ^a utu<-ia>	4. my [lord]; at the feet of my lord, the Sun-god,	4. mon senyor poderos lo deu Sol
6. [7-šu] 7-ta-an am-qú-ut lu-ú i-de	5. seven times seven I prostrate myself. Verily is	5. set vegadas set me postro als peus del deu Sol
7. [šàr-]ru en-li i-nu-ma kal.ga ma-gal nu-kúr	6. the king my lord. Lo, exceedingly powerful	6. Verdaderament es lo rey mon senyor. Mira execivament
8. [u]gu-nu i-nu-ma yu-qa-bu-na i-na	7. is he constituted. Lo, a mouth of judgment in	7. poderos es constituït Mira veu de judici en ta
9. [pa-]ni-ka i-ba-ša-at-mi	8. thy presence exists. The men	8. presencia existeix Los homes de la ciutat de
10. [ur]u Šu-mu-ra a-na šàr-ri yi-de	9. of the city of TSUMURA belonging to the king (are) subjects	9. Tsumura pertenyent al rey son subdits del rey
11. [lu]gal i-nu-ma ma-qa-ti-ma a-<na> un-nu	10. of the king. Lo, the city of ZARAK (sends) this report:	10. Mireu, la ciutat de Zarak, envia son informe
12. ^r ù ¹ ša-ab-tu-šix dumu.meš ^r ir-A-ši-ir-[t]a	11. The four sons of Abd-Asi[rti] have been captured,	11. Los quatre fills de Abd-Asirti han sigut capturats
13. ù ia-nu ša-a yu-ba-lu a-wa-t[a]s	12. and there is no one who has brought the news	12. y ningu ha portat la noticia al rey
14. [a]-na šàr-ri ù mi-lik i-nu-ma	13. to the king, as well as counsel. Behold	13. com tambe consell. Mireu
15. ^r ir ¹ ki-ti-ka a-na-ku ù ka-l[i]	14. the servant of thy justice (am) I, and as for thee	14. lo servidor de la justicia soc y en quant a tu
16. ša-a eš-mu aš-pu-ru a-na en-[ia]	15. what I have heard I have despatched to my lord.	15. lo que he sentit he transmes a mon senyor.
17. ša-ni-tam mi-lik a-na uru Šu-mu-[ra]	16. A march has been made against the city of TSUMU[RA]	16. Se ha fet una marxa contra la ciutat de
18. ki-ma mušen ša i-na lib-bi ḥu[-ḥa-ri] \ ki-lu[-bi]	17. which like a bird whose nest on a precipice	17. Tsumu-Ra [sic] que com los consells son niu
19. ^r ša ¹ -ak-na-at ki-na-na	18. is laid...	18. esta sentat en un precipici...
20. i-ba-ša-at kal.ga ma-gal [nu-kúr]	19. is exceedingly strong.	19. Es execivament forta.
21. ù lú.meš dumu ši-ip-ri š[a tu-šu-na]	20. And as for the messengers whom	20. y en quant als forasters missatgers als que
22. iš-tu é.gal [l]a-a ti[-l]e[-ú]	21. from the house of...	21. de la casa de...
23. i-re-ba [a]-na uru Šu-mu-ra	22. I sent, into the city of TSUMURA	22. Vaig enviar a la ciutat de Tsumura
24. mu-š[a] š[u-]ri-ib-ti-šu-nu	23. I have seen their entrance.	23. jo he vist sa entrada

25. <i>ù¹Ia[-pa-]^dIškur ki-na-na-ma</i>	24. And Ya[pa]-Addu the wares (?)	24. y Yapa-Addu lo <u>wares</u>
26. <i>ú-ul [ta]-[r]i-iš it-it-ia</i>	25. did not place with me.	25. no vaig posar ab mi
27. <i>ka-š[a-d]i-ma lú-ia ù</i>	26. They took also the men of...	26. Ells prengueren també los homens de...
28. <i>ra-ak-[š]a-šu ù [na]-ad¹-na</i>	27. his cavalry, and the stone	27. sa caballeria y la pedra de
29. <i>ki-ti-ia ma-id ma-gal ù</i>	28. of my justice, ... and	28. de [sic] ma justicia ... y
30. <i>an-nu-ú lú.meš máškim šàr-ri</i>	29. the divine image, the sceptres (and) the stone of sovereignty,	29. la divina imatge, los cetros la pedra de la sobera-
31. <i>yu-wa-ši-ru-na š[à]r-ru ù</i>	30. the god of the oracles of the king; and	30. nia, lo Deu dels oracles del rey; y
32. <i>ia-aq-bi šàr-ru a-na ša-šu-nu</i>	31. the king spoke to them.	31. lo rey los parlà
33. <i>ù tu-pa-ri-šu be-ri-ku-ni</i>	32. And thou didst ... the (seats) thou hast selected (?)	32. Y tu feres ... los sitis tu has escullit
34. <i>šum-ma ia-di-nu šàr-ru a-na ìr-šu</i>	33. as many as the king created for them.	33. tants com lo rey creà per ells
35. <i>ù i-di-in⁴ ù šum-ma ap-pu-[n]a-ma</i>	34. And the son of the servant of the lord and the wife of the father	34. Y lo fill del servidor del senyor y la esposa del [sic] ⁴¹
36. <i>yi-il-qé lugal gáb-ba a-na ša-[š]u</i>	35. (even) of the god of heaven and earth, the king, have spoken to the men.	35. també del deu del cel y de la terra lo rey ha dit
37. <i>ša-ni-tam ka-li uru.meš-ia</i>	36. (I have collected?) all my servants;	36. als homens, Jo he reunit tots mos servidors
38. <i>ina¹-né-ep-šu a-na lú.meš g[az.meš]</i>	37. ... his ... to ...	37. ... sos ... á ...
39. <i>ù ka-li-šu-nu [ma-gal nu-kúr]</i>	38. ... he went up ...	38. ... ell vingue ...
40. <i>it-ti-ia ù [¹Ia-pa]-^dIŠKUR¹</i>	39. ... before me, and ...	39. ... devant meu y ...
41. <i>lum-na lum-na-ma [yu-la-mi-nu]</i>	40. <i>This line has been destroyed.</i>	40. – «aquesta ratlla es destruïda» –
42. <i>ugu-ia ia-nu mi-i[m-m]a a-na</i>	41. (Near) me there was no one at all	41. Prop meu no en hi havia ni un de tots
43. <i>ša-šu-nu ša-a 2 ša-a 3 a-pí-ì[l]</i>	42. of them, whether two or three...	42. tots [sic] ells, pero dos ó tres ...
44. <i>kù.babbar.meš ip-ṭi-ri ù yi-iš-mé šà[r-]ru</i>	43. ... and the god heard	43. ... y lo deu sentí
45. <i>a-wa-te ìr ki-ti-šu ù</i>	44. the words of the servant of his justice, and the god	44. las paraulas del servidor de sa justicia y lo rey
46. <i>ia-di-in⁴ ba-la-ṭá a-na ìr-šu</i>	45. brought life to his servant;	45. portà vida á son servidor
47. <i>ù géme-šu uru Gub-la ša-ni-tam</i>	46. and the action of his servant he enquired after a second time,	46. y la accio de son servidor inquiri segona vegada
48. <i>da-mi-iq a-na ia-ši ù</i>	47. which may he requite (?) unto me, and may the great lady	47. que me retornés y pugués la gran senyora

⁴¹ Brunet va oblidar traduir el terme «father».

49. <i>i-ba-ša-ti it-ti-ka ù</i>	48. who (is) with thee, and the female domestics of the palace. Verily Aziru and	48. que está ab tu y las domesticas famellas del palau. Realment Aziru y
50. <i>pa-aš-ḥa-ti al-lu-ú¹A-zi-ru ù</i>	49. Yapa-Addu have taken up opposition	49. Yapa-Addu han pres oposició
51. <i>ṽa-pa-^dIškur la-qú a-wa-ta [b]e-ri-šu-nu</i>	50. towards me, and have not marched up (the country)	50. contra mi y no ha abandonat lo país cap d'ells
52. <i>ugu-ia ù la-a i-le-ú [i-p]é-eš</i>	51. any one (of them.) They held a conference	51. tingueren una conferencia
53. <i>mi-im-mi ù ip-šu-šu-nu [nu-kúr-t]u⁴</i>	52. with me. That place of observation	52. ab mi. Aquell palau ⁴² de observacio que me
54. <i>it-ti-ia ki-na-na ma-r[i-iš ma]-gal</i>	53. belonging to me, which my father gave me,	53. pertaneixia que me doná mon pare
55. <i>a-na ia-ši ša-ni-tam a-mur ni-[nu ìr.meš] ki-ti</i>	54. even the king, for ever, [implies]	54. tambe lo rey per sempre concedeix fer
56. <i>šâr-ri iš-tu da-ri-t[i ud.]meš</i>	55. the making of words on the part of me the servant of [thy] justice.	55. fer [sic] obras per part meva lo servidor de ta justicia
57. <i>ša-ni-tam a-na-ku ìr ki-t[i-ka]</i>	56. And I rejoiced also within myself at	56. Y també me alegré interiorment
58. <i>ù mur-ša-ma a-na ia-ši a[-mur]</i>	57. these words (which) I have uttered, even I	57. de aquestas obras que jo habia fet dit
59. <i>a-wa-ta an-ni-ta a-mur a-n[a-ku]</i>	58. the dust of thy feet, O king!	58. També la pols de tos peu O rey!
60. <i>ep-ru ša-a gîr.meš-ka šà[r-ru]</i>	59. O father, thy father is not Aziru;	59. O pare, ton pare no es Aziru!
61. <i>a-mur a-bu-ka la-a a-ši [ù]</i>	60. he has not girdled the world	60. ell no ha ceñit lo mon cenyit lo mon
62. <i>la-a i-da-gal kur.kur.ki.meš [ù]</i>	61. with his governors and his prophesying [and]	61. ab sos governadors y profetas y
63. <i>ḥa-za-ni-šu ù an-nu-ú na-a[d-nu-ka]</i>	62. [his] god and goddesses and the god Ku ...	62. son deu y deesas y lo deu Ku ...
64. <i>dingir.meš ù^dutu ù^dn[in]</i>	63. [It is] the work of his servant, and ...	63. es la obra de ton servidor y
65. <i>ša uru Gub-la ù aš-[b]a[-ta]</i>	64. <i>to defend</i> (?) the house of thy father	64. per <u>defensar</u> la casa de ton pare
66. <i>a-na giš.gu.za é a-bi-ka</i>	65. against the country of TARKUMIYA marched	65. contra lo pais de Tarkumiya marxaren
67. <i>a-na kur-ka mi-ia-mi šu-n[u]</i>	66. the sons of Abd-Asirta, and	66. los fills de Abd-Asirta y
68. <i>dumu.meš ṽr-A-ši-ir-ta ù</i>	67. there took the country of the king belonging to them	67. y allí prengué lo pais del rey que los pertenexia
69. <i>ṽa¹-qú kur lugal a-na ša-šu-nu</i>	68. the king of the country of MITANA-NANU and the king	68. lo rey del pais de Mitana-Nanu y lo rey del país
70. <i>šâr kur Mi-ta-na šu-nu ù šâr</i>	69. of the country of TARKUSI and the king of the country of the HITTITES.	69. de Tarkusi y lo rey del pais dels Hetheus

⁴² Aquí Brunet va confondre el terme «place» per «palace».

71. [k]ur Ka-ši ù šàr kur <i>Ha-ta</i>	70. The god who inspires the king, the soldiers of the king	70. Lo deu que inspira lo rey los soldats del rey
72. 'yu'-wa-ši-ra lugal érin.meš	71. along with Yankhan the servant	71. lluny ab Yankhan lo servidor y porter
73. pí-tá-ti 'Ia-an-ḥa-<ma> qa-du	72. of the king of the country of YARIMUTA	72. del rey del país de Yarimuta
74. [qí-pa-]ni kur Ia-ri-mu-ta	73. [and] the gate-keeper Milku-mi ...	73. y lo porter Milku-mi
75. [ù] máškim uru Ku-mi-di	74. [took with them?] ...	74. prengue ab ells
76. [it-ti-]šu ù la-qú [gáb-bi]	75. ... they came forth [and]	75. ... ells sortiren
77. [lú.meš sa.ga]z.meš 'ù¹	76. ... he sends them.	76. ... ell los envia
78. [.....]du l[ugal²]		
79. [.....]ur ^{ur} Gub-la		
80. [.....] a-na ìr ki-ti-[šu]		

3.6. EA 39

L'última carta d'Amarna de les sis que va traduir Brunet és EA 39, una carta del rei d'Alašiya (Xipre) al faraó. En aquells moments, Alašiya formava part del grup de grans potències del Pròxim Orient, fet que explica que el rei del país es presentés com a «germà» del faraó, una metàfora familiar que denotava la igualtat de rang diplomàtic entre ambdós personatges.⁴³ La preeminència política de Xipre en la geopolítica del moment estava directament relacionada amb el fet que l'illa era la principal productora i distribuïdora de coure a tot el Pròxim Orient.⁴⁴

El dossier de cartes xipriotes recuperades a Amarna està format per un total de vuit tauletes, on es tracten essencialment qüestions comercials, sobretot relacionades amb la producció i distribució de lingots de coure. Pel que fa al cas concret d'EA 39, es tracta d'una carta molt breu, de només 20 línies de text, on el rei xipriota reclamava el retorn a Alašiya dels seus missatgers i mercaders desplaçats fins a Egipte.

Quant a les traduccions, un dels aspectes més destacable és l'omissió per part de Sayce i Brunet de la inscripció hieràtica del revers de la tauleta. Curiosament, però, en l'altra transliteració i traducció d'EA 39 que Sayce va publicar aquell mateix any, sí que feia referència a la inscripció hieràtica esmentada, i n'oferia la traducció següent: «The correspondence of the prince of the land of Alosha».⁴⁵ Un altre element interessant és l'apunt de Sayce, omès per Brunet, al voltant de l'emplaçament d'Alašiya, que, de forma incorrecta, situava a la regió de Síria.⁴⁶ De fet, tot i que la localització d'Alašiya a Xipre avui en dia s'accepta de forma pràcticament unànime, fins fa relativament poc encara es

⁴³ Sobre aquesta qüestió vegeu, per exemple, Westbrook (2000).

⁴⁴ Karageorghis (2004).

⁴⁵ Sayce (1889b: 336).

⁴⁶ Sayce (1889a: 70, n. 5).

discutia sobre aquesta qüestió.⁴⁷ Finalment, cal notar que Brunet va cometre un error significatiu de traducció a la línia 3, on va escriure «parlo tambe jo al rey...» en comptes de «parlo també jo, el rei...». A conseqüència d'aquest error, segons la seva traducció, EA 39 fou una carta d'emissor desconegut dirigida de manera conjunta als reis d'Egipte i Alašiya.

EA 39	Sayce	Brunet
1. <i>a-na</i> lugal kur <i>Mi-iš-ri</i> <i>š[e]š-ia</i>	1. To the king of EGYPT, my lord,	1. Al rey de Egipte mon senyor
2. <i>qí-bí-ma</i>	2. by letter	2. per carta
3. <i>um-ma</i> lugal kur <i>A-la-ši-ia</i> <i>šeš-ka-ma</i>	3. I speak (even I), the king of the country of ALASIYA thy brother.	3. parlo tambe jo al rey del país de Alasiya ton
4. <i>a-na ia-ši šul-mu</i>	4. Unto myself (is) peace,	4. germa. En mi hi ha pau
5. <i>ù a-na ugu-ka lu-ú šul-mu</i>	5. and upon thee may there be peace!	5. y ab tu tambe hi haja pau
6. <i>a-na é-ka nitlam⁴.meš-ka</i> <i>dumu-ka</i>	6. To thy house, thy children, thy son,	6. En ta casa tos fills, ton fill tas mullers
7. <i>dam.meš-ka giš.gigir.meš-ka</i> <i>ma-du anše.kur.ra.meš-ka</i>	7. thy wives, thy many chariots, thy horses,	7. tos diferents carros, tos caballs
8. <i>ù i-na</i> kur <i>Mi-iš-ri</i> kur- <i>ka</i>	8. and in EGYPT thy country	8. y en Egipte ton país
9. <i>ma-gal</i> lu-ú <i>šul-mu</i>	9. may there be abundance of peace!	9. hi haja per tot abundancia de pau!
10. <i>šes-ia</i> lú.dumu.kin- <i>ri-ia</i>	10. O my brother, my messenger	10. O mon germá mon misatger
11. <i>ḥa-mu-ut-ta na-aš-ri-iš</i>	11. a costly gift carefully	11. un costos regalo cuydadosament
12. <i>uš-še-ra-šu-nu ù iš-mé</i>	12. has carried to them, and has heard	12. los has portat y has rebut
13. <i>šu-lu-um-ka</i>	13. thy salutation.	13. las gracias
14. lú <i>an-nu-ú</i> dam.gàr- <i>ia</i> <i>šeš-ia</i>	14. This man is my minister, O my brother;	14. Aquest home es lo ministre. O mon germá
15. <i>na-aš-ri-iš ḥa-mu-[ut-t]a</i>	15. carefully the costly-gift	15. Cuydadosament lo costos regalo
16. <i>uš-še-ra-šu-nu</i>	16. has he conveyed to them.	16. los ha portat
17. lú.dam.gàr- <i>ia</i> giš.má- <i>ia</i>	17. My minister my ship	17. mon ministre mon barco
18. ¹ lú ¹ <i>pa-qá-ri-ka ul</i>	18. ... has not	18. no ha
19. <i>ia-qá-ar-ri-ib</i>	19. brought	19. portat
20. <i>it-ti-šu-nu</i>	20. together with them.	20. juntament ab ells
Rev. <i>š't n wr n'À-la-ša</i>		

⁴⁷ La bibliografia sobre aquest tema és molt abundant. Vegeu, per exemple, Goren, Bunimovitz, Finkelstein & Na'aman (2003), amb referències prèvies.

4. CONSIDERACIONS FINALS

Les traduccions de Sayce i Brunet tenen un valor historiogràfic evident, car testimonien un estadi molt primerenc en l'estudi de la documentació cuneïforme d'Amarna. És evident que els autors intuïen bé el valor d'aquells textos, així com la seva possible rellevància per als estudis bíblics. Tanmateix, el 1889, l'any en què es publicà la traducció de Sayce, encara s'estava molt lluny de disposar d'una transliteració i d'una traducció de les cartes ben fixada i establerta, un fet que explica els nombrosos errors i imprecisions que hem comentat al llarg de l'article. Certament, el 1904, l'any en què Brunet va escriure les seves traduccions, ja s'havia produït un avenç important en l'estudi i la comprensió de les cartes d'Amarna. Brunet, però, treballava des d'un aïllament intel·lectual absolut, a partir de la bibliografia que ell mateix podia comprar per nodrir la seva biblioteca particular. Per tant, li resultava del tot impossible seguir amb puntualitat les discussions acadèmiques sobre la documentació d'Amarna, que sovint es publicaven en revistes científiques que no estaven disponibles en les biblioteques catalanes. Aquestes mancances, però encara donen més valor a la tasca d'un Brunet que, ja ancià, seguia dedicat en solitari a l'estudi de l'assiriologia, en un context català caracteritzat per un profund desinterès per aquell camp d'estudi. La publicació de tot el material inèdit que forma part del seu llegat documental creiem que es una feina que cal fer per tal de conèixer, valorar i reivindicar el seu treball com a pioner de l'orientalística antiga a Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

- Albright, William Foxwell (1946), «Cuneiform Material for Egyptian Prosopography, 1500-1200 BC», *Journal of Near Eastern Studies*, 5, 7-25.
- Baranowski, Krzysztof J. (2016), *The Verb in the Amarna Letters from Canaan*, Winona Lake, Eisenbrauns.
- Bottéro, Jean (1954), *Le problème des Habiru à la 4e Rencontre Assyriologique Internationale*, París, Imprimerie Nationale.
- Brunet i Bellet, Josep (1885), *Egipte, Assyria y Babilonia*, Barcelona, La Renaixença.
- Brunet i Bellet, Josep (1889), *Ni arios ni indo arios*, Barcelona, La Academia.
- Brunet i Bellet, Josep (1900), *Los Hetheus*, Barcelona, Jaume Vives.
- Conder, Claude R. (1890), «Monumental Notice of Hebrew Victories», *Palestine Exploration Quarterly*, 326-329.
- Finkelstein, Israel & Silberman, Neil Asher (2001), *The Bible Unearthed. Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, Nova York, Simon and Schuster.
- Gelb, Ignace Jay J. et al. (1980), *Computer-Aided Analysis of Amorite*, Chicago, Oriental Institute, University of Chicago.
- Goren, Yuval; Bunimovitz, Shlomo; Finkelstein, Israel & Na'aman, Nadav (2003), «The Location of Alashiya: New Evidence from Petrographic Investigation of Alashiyan Tablet from El-Amarna and Ugarit», *American Journal of Archaeology*, 107, 233-255.

- Goren, Yuval; Finkelstein, Israel & Na'aman, Nadav (2004), *Inscribed in Clay. Provenance Study of the Amarna Letters and other Ancient Near Eastern Texts*, Tel Aviv, Tel Aviv University.
- Grandet, Pierre (2022), «Egypt's New Kingdom in Contact with the World», dins *The Oxford History of the Ancient Near East. Vol. III: From the Hyksos to the Late Second Millennium BC*, Radner, Karen; Moeller, Nadine & Potts, Daniel T. (eds.), Oxford, Oxford University Press, pp. 367-454.
- Greenberg, Moshe (1955), *The Hab/piru*, New Haven, American Oriental Society.
- Gröndahl, Frauke (1967), *Die Personennamen der Texte aus Ugarit*, Roma, Pontificio Istituto Biblico.
- Gunn, Battiscombe & Gurney, Oliver Robert (2004), «Sayce, Archibald Henry (1845-1933)», dins *Oxford Dictionary of National Biography*, vol. 49, Matthew, Henry C. G. & Harrison, Brian (eds.), Oxford, Oxford University Press, pp. 158-160.
- Helck, Wolfgang (1971), *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Hess, Richard S. (1993), *Amarna Personal Names*, Winona Lake, Eisenbrauns.
- Huffman, Herbert B. (1965), *Amorite Personal Names in the Mari Texts*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Karageorghis, Vassos (2004), *Chipre. Encrucijada del Mediterráneo oriental, 1600-500 aC*, Barcelona, Bellaterra.
- Knudtzon, Jörgen A. (1907-1915), *Die El-Amarna Tafeln* (2 vol.), Leipzig, J. C. Hinrich.
- Liverani, Mario (1974), «Rib-Adda, giusto sofferente», *Altorientalische Forschungen*, 1, 175-201.
- Liverani, Mario (1983), «Aziru, servitore di due padroni», dins *Studi orientalistici in ricordo di Franco Pintore*, Carruba, Onofrio; Liverani, Mario & Zaccagnini, Carlo (eds.), Pavia, GIES, pp. 93-121.
- Liverani, Mario (1998), *Le lettere di el-Amarna. Vol. I. Le lettere dei «Piccoli Re»*, Roma, Paideia.
- Liverani, Mario (1999), *Le lettere di el-Amarna. Vol. II. Le lettere dei «Grandi Re»*, Roma, Paideia.
- Liverani, Mario (2004), *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography*, Londres, Equinox.
- Mynářová, Jana (2007), *Language of Amarna – Language of Diplomacy*, Praga, Universitat Carolina de Praga.
- Moran, William L. (1987), *Les lettres d'el Amarna. Correspondance diplomatique du pharaon*, Paris, Le Cerf.
- Moran, William L. (1992), *The Amarna Letters*, Baltimore/Londres, Johns Hopkins University Press.
- Na'aman, Nadav (1992), «Amarna letters», dins *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 1, Freedman, David Noel (ed.), Nova York, Doubleday, pp. 174-181.
- Noth, Martin (1928), *Die israelitischen Personennamen in Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung*, Stuttgart, Kohlhammer.
- Olmstead, Albert T. (1931), *History of Palestine and Syria to the Macedonian Conquest*, Nova York/Londres, Charles Scribner's Sons.
- Rainey, Anson F. (2015), *The El-Amarna Correspondence*, Leiden, Brill.
- Ranke, Hermann (1935), *Die ägyptischen Personennamen*, vol. 1: *Verzeichnis der Namen*, Glückstadt, Augustin.

- Ranke, Hermann (1952), *Die ägyptischen Personennamen*, vol. 2: *Einleitung; Form und Inhalt der Namen; Geschichte der Namen; Vergleiche mit anderen Namen; Nachträge und Zusätze zu Band I. Umschreibungslisten*, Glückstadt, Augustin.
- Rowley, Harold Henry (1950), *From Joseph to Joshua. Biblical Traditions in the Light of Archaeology*, Londres, Oxford University Press.
- Sayce, Archibald H. (1888), «Babylonian Tablets from Tel el-Amarna, Upper Egypt», *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, 10, 488-525.
- Sayce, Archibald H. (1889a), «Tablets of Tel El-Amarna relating to Palestine in the Century before the Exodus», dins *Records of the Past. New Series*, vol. II, Sayce, Archibald H. (ed.), Londres, Samuel Bagster and Sons, pp. 57-71.
- Sayce, Archibald H. (1889b), «The Cuneiform Tablets of Tel el-Amarna, Now Preserved in the Boulaq Museum», *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, 11, 326-413.
- Sayce, Archibald H. (1894), *The «Higher Criticism» and the Verdict of the Monuments*, Londres, E. & J. B. Young & co.
- Sayce, Archibald H. (1894), *Patriarchal Palestine*, Londres, E. & J. B. Young & co.
- Vidal Palomino, Jordi (2012), «Josep Brunet i Bellet y el origen del interés por la Asiriología en Cataluña», *Aula Orientalis*, 30, 372-380.
- Vidal Palomino, Jordi (2016), «L'Orientalisme antic a Catalunya», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, 31, 605-630.
- Vidal Palomino, Jordi (2021), «El llegat orientalístic de Josep Brunet i Bellet a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona», dins «*Sentido de un empeño*». *Homenatge a Gregorio del Olmo Lete*, Feliu Mateu, Lluís; Millet Albà, Adelina & Vidal Palomino, Jordi (eds.), Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 541-561.
- Vidal Palomino, Jordi (2023a), «L'estela de Meša. Primeres traduccions al català i la polèmica sobre la seva autenticitat (1903-1904)», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 33, 123-135.
- Vidal Palomino, Jordi (2023b), «Josep Brunet i Bellet i la polèmica sobre l'autenticitat de la inscripció del túnel de Siloè», *Historiae*, 20, 111-121.
- Vidal Palomino, Jordi (2024), «La primera traducció al català de l'epopeia de Gilgamesh (1893)», *Faventia*, 46, 85-103.
- Vidal Palomino, Jordi (en premsa), «*El Descens d'Íštar a l'Infern*. La primera traducció al català», dins *Homenatge a Josep Cervelló*.
- Vita Barra, Juan Pablo (2015), *Canaanite Scribes in the Amarna Letters*, Münster, Ugarit-Verlag.
- Westbrook, Raymond (2000), «International Law in the Amarna Age», dins *Amarna Diplomacy. The Beginnings of International Relations*, Cohen, Raymond & Westbrook, Raymond (eds.), Baltimore, Johns Hopkins University Press, pp. 28-41.
- Worthington, Martin (2009-2011), «Sayce, Archibald Henry», *Reallexikon der Assyriologie*, 12, 107-108.
- Zimmern, Heinrich (1890), «Palästina um das Jahr 1400 vor Chr. nach neuen Quellen», *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 13, 133-147.

© Jordi Vidal Palomino, 2025.

Llevat que s'hi indiqui el contrari, els continguts d'aquesta revista estan subjectes a la licència de Creative Commons: Reconeixement 4.0 Internacional.